

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

О.М. ВЛАСОВА-ЧМЕРУК

Національний авіаційний університет, м. Київ

І.О. БАШКІРОВА

Державний навчальний заклад № 231 м. Київ

Розглядаються чинники соціального розвитку підлітка: взаємовідносини в сім'ї, взаємовідносини з однолітками, соціальний статус, ціннісні орієнтації та особистісні якості.

Ключові слова: підліток, соціальний розвиток, соціальний статус, ціннісні орієнтації.

* * *

Підліткова піврічність психологів та педагогів до проблем підліткового віку обумовлена чутливістю підлітків до змін соціального життя, що виражається в зміні настроїв, соціальних установок, ціннісних орієнтацій. Ще в 1960-ті роки дослідження американського вченого Коулмана викликали в Західному світі дискусії навколо поняття "підліткове суспільство". На сьогоднішній день вже ніхто не стане заперечувати існування специфічної підліткової субкультури, з її системою цінностей, нормами успіху, факторами популярності і лідерства, системою заохочень і покарань. У вітчизняній психології роль соціального оточення в становленні підлітка вивчали Л.І. Божович, Л.Я. Коломинським, І.С. Канюк, В.О. Татенком, В.І. Хомиком тощо.

Поняття соціального розвитку представлено в роботах вітчизняних психологів Киричука О.В., Савчука В.О. [1; 2]. Факторами, що визначають соціальний розвиток підлітка, є офіційний та неофіційний статус у колективі, взаємостосунки в сім'ї, взаємостосунки з однолітками, показники соціальної активності, а також ряд особистісних якостей: асоціальність, агресивність, схильність до нечесної поведінки, замкненість (рис. 1).

Соціальний розвиток – це процес і результат незворотних кількісних і якісних змін у виявленні симпатії (антипатії), товарищескості (неприятності), дружби (ворожості), любові (ненависті); рівень соціально-психологічної адаптації в контактній соціальній групі; сформованість умінь сприймати і розуміти погляди інших, аргументовано відстоювати свою позицію, тощо.

Ключовою проблемою для підліткового віку є здобуття статусу серед однолітків. В.Б. Ольшанський визначає статус як "співвідносну ("вище", "нарівно" чи "нижче") позицію індивіда в соціальній системі, яка характеризується сукупністю прав і обов'язків" [4, с. 166].

Почуття самотності, що пов'язане з віковими труднощами становлення особистості, породжує у підлітків непереборне бажання спілкування і групування з однолітками, в оточенні яких вони сподіваються знайти те, чого їм не надають дорослі: спонтанність, врятування від нудьги і визнання особистої значимості. Для підлітка важливо не лише бути разом з однолітками, але й займати серед них певне положення.

Відома тенденція підлітків до групування і своєрідна, іноді жорстка, внутрішньогрупова

Рис. 1. Фактори соціального розвитку особистості підлітка

статусна диференціація, що властива не лише неформальним групам, але і шкільному класу, дозволяє розглянути взаємозв'язок статусу особистості та самооцінки. Дані ряду досліджень вітчизняних психологів указують на наявність цього взаємозв'язку, який проявляється у позитивній кореляції між двома показниками. Я.Л. Коломинський встановив такі цікаві закономірності:

- тенденція до завищеної самооцінки соціометричного статусу в низькостатусних школярів і до заниженої у високостатусних;
- егоцентричне нівелювання – тенденція приписувати іншим членам групи статус або рівний власному, або нижчий;
- ретроспективна оптимізація – тенденція більш сприятливо оцінювати свій статус у попередніх групах [3].

Подальші дослідження в цьому напрямку дозволяють зробити такі висновки: чим критичніше ставиться до себе підліток і чим вище його самооцінка, тим вище його позитивний соціометричний статус.

На сьогоднішній день існує велика кількість досліджень, присвячених питанню групової диференціації. Дослідниками отримані емпіричні дані, що розкривають особливості положення особистості в групі в залежності від її статусу, і при цьому особлива увага приділяється проблемі визначення причин високого чи низького положення в групі. Як вітчизняні, так і зарубіжні психологи з цікавістю ставляться до вивчення лідерства. Ця проблема логічно впливає з досліджень такого типу: високостатусний суб'єкт у групі визнається неформальним лідером, що має найвищий престиж серед інших.

Один з найкльвіших напрямків у вивченні міжособистісних відносин пов'язаний з аналізом внутрішньогрупових відносин з точки зору їх значимості для кожного з учасників (А.А. Бодалев, М.І. Божович, І.С. Кон). В рамках цього напрямку А.В. Петровським була розроблена "трифакторна модель значимого іншого", згідно з якою кожний фактор – це форма метаіндивідуальної репрезентації особистості "значимого іншого".

А.В. Петровський виділяє 3 підстави міжособистісної значимості:

- авторитетність – визнання оточуючими за "значимим іншим" права приймати відповідальні рішення в існуючих обставинах;
- атракція – здатність "значимого іншої особистості" приваблювати і відштовхувати оточуючих, бути "соціометрично вибраним" чи відторгненим, викликати симпатію чи антипатію;
- влада.

Як відмічає М.С. Сачок: "Особливо гостро ці процеси відбуваються в групах, членами яких є суб'єкти, які знаходяться на етапі сходження до дорослості" [5, с. 58]. В своєму дослідженні

автор дійшла висновку, що соціально-психологічний портрет групи визначається специфікою взаємовідносин представників середньостатистичної групи один з одним та з групою в цілому.

Помилкова оцінка підлітком свого реального становища в колективі часто виявляється однією з головних причин конфліктних ситуацій. Відхилення в адекватності усвідомлення підлітком свого становища в колективі, як у бік переоцінки, так і в бік недооцінки, може призвести до небажаних результатів. Якщо, наприклад, учень переоцінює своє становище, то він, як правило, негативно ставиться до товаришів, демонструє чи зневагу, недооцінка ж призводить до виникнення невпевненості, відчуженості у підлітка.

Знання того соціометричного статусу, який має той чи інший підліток у шкільному класі, допоможе психологу виявити суть проблеми міжособистісних відносин, а також побудувати корекційну програму роботи з підлітком.

Наступним фактором, що визначає успішність соціального розвитку, є система ціннісних орієнтацій особистості. Саме підлітковий вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елементу життєвої перспективи особистості. Система ціннісних орієнтацій забезпечує гармонійний соціальний розвиток молодшої людини, яка тільки вступає в доросле життя.

Ціннісні орієнтації є однією з центральних особистісних новоутворень, виражають свідолюбне ставлення підлітка до соціальної дійсності і певної якості визначають широкую мотивацію його поведінки, а також здійснюють істотний вплив на всі види діяльності. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону становлення особистості підлітка, створює основу для формування поглядів на навколишній світ, на інших людей, на себе самого, основу світогляду, ціннісних мотивацій і "філософію життя".

Завдяки ціннісним орієнтаціям підліток вивчає багато життєво важливих для себе питань навчальної, громадської, суспільно корисної та інших видів діяльності. В них утілюються результати його навчання і виховання в окремі вікові періоди розвитку, набуття життєвого досвіду, особливості світосприймання, засвоєння суспільних цінностей і норм поведінки.

На сьогоднішній день проблема ціннісних орієнтацій залишається цікавою в фокусі психолого-педагогічного дослідження. А пов'язано це перш за все з тим, що зміни в структурі ціннісних орієнтацій і пріоритетів відбуваються частіше, що породжує необхідність їх періодичного вивчення. Існує ряд досліджень, що присвячені порівнянню ціннісних орієнтацій в різних суспільствах чи в різний історичний час.

Соціальний статус, ціннісні пріоритети владі особистісного розвитку – це ті фактори, які визначають соціальний розвиток дитини

Значимі кореляційні зв'язки

		Ціннісні пріоритети у напрямках:						
		Здоров'я	Праця	Навчання	Друзі	Громадські обов'язки	Україна	Моральні цінності
Статус	Значення коефіцієнта кореляції Пірсона	0,228	0,237	0,217	0,238	0,269	0,243	0,236
	Значимість (Sig. (2-tailed)) коефіцієнта кореляції	0,031	0,026	0,041	0,024	0,011	0,022	0,026

це стали предметом нашого емпіричного дослідження. Метою нашого дослідження було з'ясування факторів, що впливають на здобуття підлітком соціального статусу як провідного показника соціального розвитку.

В основі нашого дослідження лежали припущення про те, що підлітки, які мають високий соціальний статус, характеризуються меншою тривожністю в порівнянні з середньостатусними та низькостатусними учнями; характеризуються меншою агресивністю в порівнянні з середньостатусними та низькостатусними учнями; характеризуються більш вираженими ціннісними пріоритетами в сфері "я та друзі", "я та навчання", "я та моральні цінності" в порівнянні з середньостатусними та низькостатусними учнями.

Для перевірки вихідних гіпотез ми використовували такі методики:

1. Соціометричний тест (координатно-соціограмний метод О.В. Киричука).
2. Методика ДВОР (діагностика вад особистісного розвитку) З.С. Карпенка.
3. Методика "Ціннісні пріоритети" В.О. Киричука.

У дослідженні брали участь 89 учнів середньої школи № 231 м. Києва, 1992 р.н. Серед них 36 дівчат та 53 хлопчики.

Використовуючи названі методики, ми мали можливість отримати ряд показників:

- неофіційний статус учня;
- показники виразності прояву вад особистісного розвитку (тривожність, імпульсивність, агресивність, схильність до нечесної поведінки, асоціальність, замкненість, невпевненість, екстернальність, естетична нечутливість);
- показники домінування ціннісних пріоритетів у дев'яти напрямках життя учня ("я і рідна домівка", "я і здоров'я", "я і мистецтво", "я і праця", "я і навчання", "я і друзі", "я і громадські обов'язки", "я і Україна", "я і моральні цінності").

Показники тесту мають нормальний розподіл, що дозволило використовувати параметричні критерії для аналізу даних.

У роботі ми використовували програму SPSS for Windows і отримали такі показники (в таблиці 1 зафіксовані значимі показники коефіцієнта кореляції).

Аналіз та інтерпретація результатів. Проведене дослідження дозволяє нам інтерпретувати результати у двох напрямках. По-перше, не зафіксовані зв'язки між статусом особистості та показниками вираженості вад особистісного розвитку. Тобто такі особистісні якості, як тривожність, екстернальність, імпульсивність, не є визначальними для здобуття/врати статусу в підлітковому колективі (припущення не підтвердилося).

Показники статусу особистості перебувають у прямій залежності від показників вираженості ціннісних пріоритетів у напрямках "здоров'я", "праця", "навчання", "друзі", "громадські обов'язки", "моральні обов'язки" та "Україна". Ми можемо трактувати це наступним чином. Якщо хлопець чи дівчина орієнтовані на спілкування з друзями, в своєму соціальному житті керуються моральними цінностями відповідальності, чесності та справедливості, активно беруть участь у вирішенні колективних завдань, шанують свій народ, звичаї і традиції – вони будуть схвально сприйняті однолітками, з легкістю завоюють авторитет чи займуть лідерські позиції.

Такі результати дослідження дозволяють працювати над розробкою спеціальних психологічних програм (тренінгів), орієнтованих на роботу з підлітками, що мають низький статус, є неприйнятими чи відторгненими. Такі задачі постають щоденно в практиці шкільного психолога, і в подальшому ми плануємо працювати над цим.

Література

1. Киричук О.В., Коберник О.М. Психолого-педагогічна діагностика учнів та колективу школи: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 106 с.
2. Киричук В.О., Романова Л.М. Система роботи класного керівника з учнівським колективом на засадах психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку. Психолого-педагогічна діагностика, аналіз, моделювання, програмування корекційно-виховного процесу. – Харків: Веста; Вид-во "Равок", 2002. – 128 с.
3. Коломнієкий Я.Л. Психологія взаимоотношень в малих групах. – Мінськ, 1976. – 248 с.
4. Ольшавский В.Б. Психологія – практикам: учителям, родителям і руководителям. – "Трифола", 1996. – 264 с., ил.
5. Сачкова М.Е. Статусные отношения в подростковых учебных группах // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 58-63.